

ЇДИШИЗМИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

З. В. Рожченко

Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка

В статті розглядаються заимствования из языка идиш в украинском языке. Выдающийся украинский лингвист Иван Огиенко исследовал заимствования с древнееврейскими основами в украинском языке. Заимствования из идиша с германскими основами исследованы меньше. Некоторые еврейские слова, как древнееврейского, так и германского происхождения, отражают приоритеты в сосуществовании двух народов в разные отрезки их истории.

Ключевые слова: идишизмы, древнееврейские заимствования, эвфемизация, фразеология

Статтю присвячено запозиченням із мови їдиш в українській мові. Видатний український лінгвіст Іван Огієнко досліджував запозичення з гебрійськими основами в українській мові. Запозичення з їдишу з германськими основами досліджені менше. Деякі єврейські слова, як гебрійського, так і германського походження, відображають пріоритети у співіснуванні обох народів у різні часи їхньої історії.

Ключові слова: їдишизми, гебраїзми, евфемізація, фразеологія

The article deals with the Yiddish words in the Ukrainian language. The famous Ukrainian scientist Ivan Ohienko discovered the words with Hebrew bases in Ukrainian. The Yiddish words with German bases are less investigated. Some Jewish words originated both from Hebrew and German and brought into Ukrainian illustrate the priorities in the co-existence between two nations in different periods of their history.

Key words: Yiddish words, Hebrew words, euphemism, phraseologies

Українсько-єврейські стосунки мають тривалу і дуже непросту історію. Найчастіше про неї дізнаються з давніх хронік, про пізніші часи можна довідатися з газет або журналів. Проте навіть мова сама по собі може стати джерелом історичних знань.

Спеціально вивченням впливу єврейської мови на українську ніхто з українських дослідників, окрім митрополита Іларіона (в миру Івана Огієнка), не займався [5]. Проблема ускладнюється тим, що українська мова зазнавала впливу як давньоєврейської (гебрійської) мови, так і мови їдиш. Іноді важко встановити джерело запозичення, оскільки багато слів у цій мові у свою чергу також є гебраїзмами. До речі, не таким вже непохитним є хрестоматійне віднесення мові їдиш до германської групи індоєвропейських мов. У 1993 р. Пауль Векслер у своїй книзі про ашкеназійських євреїв намагався довести, що мова їдиш спершу розвивалася як слов'янська, а вже потім запозичувала все більше германізмів.

Наше дослідження ґрунтується насамперед на практичному вивченні їдишу, вже майже забутого на теренах України. Про необхідність якщо не відродження, то ретельного академічного вивчення єврейської мови свідчить хоча б такий факт: в єврейській (sic!) пресі неодноразово йшлося про облаштування **єврейських цвинтарів**. Проте для людини, мінімально обізнаної з їдишем, таке словосполучення – повна нісенітниця. Адже слово **цвинтар** означає виключно християнське кладовище, а на позначення єврейського використовувалося інше слово – **бесойлем** або **бесалмен**, і це було пов'язано з релігійними традиціями [1].

Іван Огієнко у праці “Іноземні елементи в російській мові” писав: “Рано оселившись у Південній Русі (*Україні*. – З.Р.), євреї з плином часу збільшувалися кількісно, займаючись торгівлею, вони входили в близькі стосунки з народом, тому й не дивно, що їхня мова наклала свій слід, хоча й невеликий, на українську й білоруську мову” [5, с.104]. Справді, І.Огієнко знаходить досить багато слів єврейського походження в українській мові. На наш погляд, їх значно більше, оскільки дослідник звертає увагу виключно на слова з гебрійськими основами, такі як, **балабос**, **кагал**, **капцан** тощо [5, с.104-105], жодного разу не згадавши їдишизмів германського походження. А таких в українській мові теж вистачає. Не знаючи мови їдиш, неможливо пояснити, наприклад, український фразеологізм **шляк би трафив** [9, с.966]. Германізм **шляк** в єврейській мові має вже значення не “удар”, як в німецькій (Schlag) [4], а “халепа”, “хвороба” (наприклад, несподіваний серцевий напад). **Трафив** походить від єврейського **трефн** – “зустріти” [1]. Проте не дуже зрозумілий **шляк** має на слухача сильнішу дію, ніж просто хвороба (чи, можливо, звичайна халепа). Відомо, що інвективи в будь-якій мові підлягають табуванню і внаслідок табування часто евфемізуються. Одним із засобів евфемізації (можливості вжити табувану лексему), як вважає російський дослідник Л.П.Крисін, є використання чужомовних слів і термінів як більш придатних для приховування суті явищ, ніж питома лексика, через нерозуміння більшістю носіїв мови [3, с. 193].

Припускаємо, що єврейське походження має також фразеологізм **взяти на цугундер**. Пояснення загадкового цугундера не можна знайти навіть у словнику Грінченка (там це слово просто фіксується зі знаком питання) [7, с. 436]. Можливо, воно утворилося внаслідок поєднання двох морфологічних елементів, що в граматиці мови їдиш традиційно називаються відокремлюваними префіксами (тобто можуть вживатися як службові слова): **цу** (при-) та **унтер** (під-) [6]. Це відповідає загальному значенню фразеологізма “притягати до відповідальності” та “ставити у скрутне становище”, наприклад: **приперти і піддати**.

І.Огієнко називає також єврейські запозичення, пов’язані зі сферою комерції. Це слова, що походять від гебрійського **схойре** – “товар”: **шахир-махир, шахрай, шахраювати**, а також слово **гаман** [5, с. 104-105]. Сюди ж можна включити їдишизми **решта** (від нім. Rest – залишок), **коштувати** та **кошти** (від нім. kosten – коштувати), **вартій, вартість** (нім. Wert – вартість, ціна) [1; 2; 4].

Деякі запозичення з мови їдиш пов’язані зі щоденним побутом: **праска** (від євр. **пресл**), **прасувати** (від євр. **пресн**), **ганок** (від євр. **ганек**, що в свою чергу походить від нім. Gang – вхід, прохід), **пасок** (від євр. ***пас** – смуга, ***пасікл** – смужка, риска, пасок). Серед цих слів помітні ті, в яких є запозичена фонема **г**. На наш погляд, в українську мову вона проникла саме завдяки їдишизмам та германізмам. Серед таких їдишизмів можемо назвати також **гвалт** (євр. **гвалд** – насильство), **гешефт** (євр. **гешефт** – підприємство, бізнес 2), **гешефтмахер, грати** (євр. **грате**) [1; 2; 4].

Цікавий матеріал до пояснення етимології українського слова **небога** подає Леонід Сокол [8]. Немає сумнівів, що слово **небех** (бідолаха), яке є в мові їдиш, пов’язане з українським **небога** з тим самим значенням. Проте внутрішня форма українського слова не є прозорою. До того ж помітно, що воно не належить до спільнослов’янського фонду. Тому можна прийняти до уваги пояснення походження цього слова від західного варіанту мови їдиш: **небех** – це абревіатура виразу **ніхт бей ейх** (букв. “не при собі” – аналогічно до рос. **не в себе**). При цьому можна додати, що в мові їдиш надзвичайно поширені слова-аббревіатури. Існували навіть власні імена людей, утворені за моделлю аббревіації (серед них найбільш відомі Рамбам – рабі Моше бен Маймон, Раші – рабі Шломо бен Іцхак).

Розглянуті єврейські запозичення в українській мові свідчать про те, що контакти двох народів були тривалими і глибокими. Можна помітити, що українська мова із їдишу запозичує значну кількість слів, які умовно можна поділити на три групи: 1) експресивні вирази, до яких належать розглянуті фразеологізми (**шляк би трафив**); 2) слова, що були відсутні в українській мові, але наявні в їдиш внаслідок особливостей життя і побуту двох народів (до них належать загальноновживані слова і терміни, пов’язані зі сферою купівлі – продажу, тобто заняттям, традиційним для євреїв і нетрадиційним для українців); 3) загальноновживані слова на позначення предметів, явищ і дій повсякденного побуту (можна припустити, що вони проникли через спілкування жінок: **прасувати, праска, пасок, ганок**).

Перша група слів характерна для досить напружених стосунків. Адже емоційні вирази та слова з негативним відтінком запозичуються саме в таких контактах (згадаймо, наприклад, для порівняння тюркізми в українській мові: **джигун** або **джигурда** замість “бабій”, **татарське зілля, бабай** – для залякування дітей).

Друга і третя групи слів переконливо свідчать, що українсько-єврейські контакти більше взаємозбагачували народи: слова з цих груп кількісно переважають.

Література:

1. Короткий їдиш-український словник / Укладач Й.Торчинський. – К.: Голов. спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1996. – 207 с.
2. Краткий еврейско(идиш)-русский словарь / Под ред. А.Вергелеса. – М.: Советский писатель, 1989. – 144 с.
3. Крысин Л.П. Эвфемизмы как явление языка и культуры // Язык и общество на пороге нового тысячелетия: итоги и перспективы. Тезисы докладов международной конференции. Москва, 23-25 октября 2001 г. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – С. 191-194.
4. Німецько-український словник / Укл. др. Я.Ярема. – К.: МП “Пам’ятки України”, 1994. – 729 с.
5. Огиенко И.И. Иноземные элементы в русском языке. – Киев, 1915. – 136 с.
6. Сандлер С.А. Идиш: Учебник для русскоговорящих. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 2001. – 528 с.
7. Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Б.Грінченко: В 4-х томах / НАН України. Інститут української мови. – т. 4. – К.: Наукова думка, 1997. – 616 с.
8. Сокол Л. Еврейские слова в немецком языке // Возрождение XXI век. – 2001. – № 15-18.
9. Фразеологічний словник української мови / Уклад. Білоножка В.М., Винник В.О., Гнатюк І.С., Горобець В.Й. та ін. – К.: Наукова думка, 1993. – 984 с.

Поступила в редакцію 14.11.2002